
Polemika, názory

Polemika s neorealistickými teoriemi mezinárodních vztahů, o něž se opírá článek Jana Eichlera *Černomořská dimenze války na Ukrajině* ve VR 2016/1

Polemics with the neo-realist theories of international relations, supporting the article by Jan Eichler: *Black Sea dimension of the war in Ukraine*, in the Czech Military Journal 2016/1

Jan Eichler nabízí svým rozbořením změny rovnováhy sil a zájmů Ruské federace a Spojených států (v určitých souvislostech reprezentovaných Severoatlantickou Aliancí) v oblasti Černého moře obšírně a na první pohled pečlivě vyargumentovaný názor. Přejmeme-li však jeho výchozí pohled na zásadní geopolitické změny, jimž se věnuje inspirovan teoriemi mezinárodních vztahů některých amerických politických realistů či neorealistů, nezbude nám, než porozumět dejme tomu anexi Krymu Ruskem nebo ruské vojenské účasti ve východní části Ukrajiny jako zcela ospravedlnitelné odpovědi na „expanzi USA/NATO“ směrem k ruským hranicím. Jde tu sice, v případě „expanze“ USA/NATO (Jan Eichler cituje Geira Lundestada) o „*expanzi na pozvání*“, nicméně autor statí zde na pojmu „expanze“ trvá.

Mluvíme-li o expanzi v zahraničněpolitických, ba vojenských souvislostech, tedy mluvíme-li například o expanzi v souvislosti s rozšířením NATO o státy, které s Ruskou federací sousedí nebo jsou jejím hranicím blízko, je použití slova expanze, podle mého soudu, zcela nevhodné. Pokud ovšem nemá autor potřebu vyrovnávat hodnotově akt skutečné expanze, jakou je anexe Krymu a vojenská účast Ruska ve válce na Ukrajině a učinit toto jednání ospravedlnitelným. Výběr autorem článku citovaných amerických realistů a neorealistů, k jejichž postoji a k jejichž teoriím mezinárodních vztahů se v podrobně popsaném svém východisku Jan Eichler hlásí, vede mě k závěru, že autor nevidí zásadní rozdíl mezi agresivní ruskou anexí Krymu, vojenskou agresí na východě Ukrajiny a onou „*expanzí na pozvání*“, kterou je mu, s odvoláním na Geira Lundestada, rozšiřování Severoatlantické aliance o ty státy, které až do konce studené války byly satelity Ruska, jež se v oné době nazývalo Sovětským svazem.

Připomínám si v této souvislosti jednání, při němž jsem jako český velvyslanec v Ruské federaci někdy na konci devadesátých let doprovázel předsedu Senátu Petra Pitharta u tehdejšího patriarchy ruské pravoslavné církve Alexije. Patriarcha v debatě charakterizoval tehdejší aktivity katolické církve na Ukrajině, v oné chvíli již zcela samostatného suverénního státu jako cosi, co nese rysy expanze, totožné s rozšiřováním Severoatlantické aliance na východ. Je nepochybně zajímavé, povšimnout si významového posunu pojmu „expanze“ u patriarchy Alexije a u Jana Eichlera, respektive, Janem Eichlerem citovaných neorealistů. Ten posun je totožný. Jan Eichler hovoří o „*expanzi*“, která v jeho

interpretaci, dokládané citacemi z děl amerických neorealistů, je či může být vykládána jako hrozba ruské bezpečnosti. Patriarcha Alexij pociťuje misijní činnost katolické církve na Ukrajině naprosto stejně: jako hrozbu, omezující vliv pravoslaví v prostoru, na který si ruská pravoslavná církev činí nárok podobně, jako si Putinův režim v Ruské federaci činí nárok na Ukrajinu vůbec. Patriarcha ovšem – na rozdíl od prezidenta Vladimíra Putina – neposlal ozbrojené pravoslavné mnichy na „dovolenou“ na Ukrajinu, aby ten spor mezi pravoslavím a katolictvím vyřídili fyzickým násilím. Nicméně použití stejného významového pojetí pojmu expanze je totožné jak u patriarchy Alexije, tak u Jana Eichlera. Sotva tu může být Eichlerovo přijetí posunutého významu slova „expanze“ ospravedlněno hojnými citacemi neorealistů.

Jan Eichler píše, že základní teoretickou inspirací jeho článku je realismus a na něj navazující neorealismus, jehož autoři říkají, že píší o takovém světě, jaký ve skutečnosti je, nikoliv o světě, jaký by chtěli mít. Autor článku poměrně široce reprodukuje W. Wohlforthovu tezi o třech hlavních myšlenkových konstrukcích určujících mezinárodní vztahy, kterými jsou pro realistu Wohlforthova grupismus, egoismus a power-centrismus. W. Wohlforth, jako konečně všichni realisté a neorealisté, připisují vlastnosti definované oněmi třemi myšlenkovými konstrukcemi zcela neosobnímu státu. Realistům, a zřejmě ani Janu Eichlerovi, nečiní potíže vidět stát jako mechanisticky se chovající soubor neosobních institucí, jednajících jako robot podle neorealisty vymyšlených „objektivních“ zákonitostí. Stát v tomto pojetí nemá lidi, nemá občany, není již jejich výtvorem a tudíž ani jeho chování není myšlenkami, potřebami a politickými rozhodnutími občanů veden a řízen. Na podporu neorealistického pojetí mezinárodních vztahů cituje Jan Eichler také větu významného francouzského myslitele druhé poloviny dvacátého století, sociologa Raymonda Arona, v níž Aron zdůrazňoval, že životním zájmem každého státu je přežít, což většinu států vede k expanzi, jejímž cílem je ovládnutí území jiných států, jejich lidských a surovinových zdrojů a v návaznosti na to pak i prosazení vlastní ideologie.

Nehledě na to, že zařazení Raymonda Arona tak jednoznačně mezi realisty v pohledu na mezinárodní vztahy je více než zjednodušením Aronových postojů (a odkazem k dávno překonanému názoru Hobbesovu (který ve svém *Leviathanu* [1651] popisuje přirozený stav lidstva podle principu „člověk člověku vlkem“), čteme u Jana Eichlera dále věty, které se vztahují nikoliv již k Aronovi, ale ke Geiru Lundestadovi s jeho „expanzí na pozvání“, k Josephu S. Nyeovi s jeho expanzí s pomocí smart-power, kterou podle tohoto autora ve druhé světové válce realizovali v Evropě Američané, zatímco expanze realizované na východě Evropy je označena za „hard- power“. V poznámce pod čarou se k tomu dočítáme, že SSSR sázel na hard-power jak ve vztahu ke svým satelitům, tak ve vztahu k USA. Spojené státy pak vůči svým spojencům sázely na soft-power, zatímco vůči SSR byla hard-power základem jejich politiky odstrašování. Zda je oním „smart-power“ nebo „soft-power“ míněna ona „expanze na pozvání“ nebo něco jiného, to se z článku nedozvídáme.

Takto Janem Eichlerem pojatý výklad expanze, ať již *soft*, *smart* nebo *hard*, je velice nepřesvědčivý a ve skutečnosti zatemňuje samu podstatu rozdílů mezi jednáním Západu, reprezentovaného v Evropě především Severoatlantickou aliancí, tedy obranným sdružením demokratických států, a Ruskem, reprezentovaným v oné době nepochybně nedemokratickým sovětským režimem. Evropští spojenci USA, zejména pak evropské členské státy NATO, nemohly se necítit onou ruskou hard-power ohrožení. Důvodů pro pocit

ohrožení bylo víc. Ten první spočíval v tom, že NATO ve vztahu k Evropě bylo pocíťováno jako bezpečnostní záruka demokratického uspořádání v Evropě, zatímco režim ruský, tehdy sovětský, se zcela otevřeně choval jako nepřítel demokracie nejen doma, ale zejména v mezinárodních vztazích. Tvrdost, ba zcela otevřené vojenské násilí realizoval ruský sovětský režim i vojenským napadením svých satelitů: Maďarska v roce 1956 a Československa v roce 1968.

Jan Eichler sice v poznámce pod čarou oba ruské útoky na své satelity připomíná, ale k odmítnutí matoucího pojetí nebo alespoň k přesnějšímu vyjádření obsahu pojmu „expanze“ jej to nepřiměje. Význam slova není možné odvozovat pouze od jeho významu slovníkového. Teprve jeho užití v řeči, v jeho významových asociacích s významovým okolím, dodává slovu významový smysl. Předpokládám, že Jan Eichler sotva co namítne vůči tomu, že expanze ze strany sovětského ruského režimu vůči nám byla chápána jako omezování svobody, jako politický a ekonomický nátlak a po roce 1968 též jako okupace. V každém případě byla sovětská/ruská expanze v Československu překážkou k nastolení demokracie a s ní spojených svobod. Takové významově manipulované pojetí, takové chápání významu slovního spojení „expanze Spojených států“ nepochybně odporuje naší tragické historické zkušenosti.

Vraťme se k názvu Eichlerovy stati. Její název zní Černomořská dimenze války na Ukrajině. Jan Eichler podrobně popisuje to, čemu říká geopolitická situace v černomořské oblasti, včetně učebnicových samozřejmostí, jakými jsou dejme tomu geografický popis, rozměry mořské vodní plochy (430 000 km čtverečních), připomíná prostorovou uzavřenost popisované oblasti a samozřejmě i rozložení mocenské, vojenské síly jednotlivých států na jeho pobřeží v době studené války. Zda mu (v tom svém neorealisty inspirovaném geopolitickém pohledu) uniklo nebo zda to nepovažuje za podstatné, že státy jako Rumunsko a Bulharsko patřily proti vůli svých občanů, zcela nesvobodně k mocenské síle nedemokratického Ruska v době existence jeho sovětského režimu, to neumím posoudit. To je ale zásadní moment, který ukazuje hlubokou míru neorealistického pohrdání vůlí občanů toho kterého státu rozhodovat o vlastním osudu bez obav, že se jim dostane podobné internacionální pomoci, tedy té – v neorealistickém pojetí – ospravedlnitelné „hard-power expanze“, jako Československu v roce 1968.

Pokud budeme změnu v rozložení mocensko-vojenských sil v oblasti Černého moře (nebo kdekoliv jinde) k níž došlo ze svobodné vůle občanů států, někdejších sovětských/ruských satelitů vidět – inspirování jako Jan Eichler neorealistickými teoriemi mezinárodních vztahů – jako důsledek „expanze Spojených států“, zbavujeme občany někdejších sovětských satelitů práva na svobodné rozhodnutí proto, že tím vlastně mění geopolitické rozložení mocenských/vojenských sil a ohrožují samu existenci Ruska a tím také, v důsledku „ospravedlnitelných“ ruských mocenských odpovědí, ohrožují i sama sebe.

Pokud bych přijal taková východiska nebo se jako Jan Eichler nechal inspirovat neorealisty, kteří ve svých teoriích mechanisticky zbavují mezinárodní vztahy práva občanů na svobodné rozhodování tím, že je oddělují od státu a změny vztahů popisují bez ohledu na hodnotové pozadí těchto změn, musel bych se jako občan státu, který se podílel na osvobozovacím úsilí směřujícím k osvobození někdejšího sovětského satelitu, Československa od ruského nátlaku, cítit vinen napětím a hrozbami, které z toho podle Jana Eichlera vznikly. Musel bych se také v souladu s neorealistickým pojetím mezinárodních vztahů Jana Eichlera cítit vinen „ospravedlnitelnou“ anexí Krymu Ruskou federací.

Jako československý diplomat a ministr obrany jsem podporoval osvobození od ruského nátlaku pro všechny někdejší ruské satelity. Také na ruské válce s Ukrajinou byl bych vinen, neboť podle neorealistického hodnocení mezinárodních vztahů, měl jsem předpokládat, že se ruský stát bude chtít vrátit do takové geopolitické/mocenské polohy, v níž existoval v době, kdy se nazýval Sovětským svazem. Já se ale něčím takovým vinen necítím. Zejména proto ne, že nejsem inspirován bezhodnotovým, ba přímo cynickým (jak tyto teorie ve své knize *Teorie mezinárodních vztahů* charakterizuje Petr Drulák) neorealismem v pohledu na mezinárodní vztahy, ale svou potřebou individuálních občanských svobod a demokratického zřízení. Svobodu usilování o svobodu a o demokracii mi neorealisté spolu s Janem Eichlerem svými teoriemi upírají.

Je dobře, že Jan Eichler svou statí obšírně vysvětluje podstatu teorií neorealismu v mezinárodních vztazích. Že se od neorealistických, dávno již přežitých teorií mezinárodních vztahů nikterak kriticky neodděluje je zřejmé a je to věc jeho odborného poznání. Zásadní ale je, že realistické a neorealistické teorie mezinárodních vztahů se rozvíjely v době, kterou nazýváme studenou válkou. V onom období se mocensky, vojenskou silou vzájemně vyrovnávaly dvě hodnotově zásadně rozdílné velmoci, demokratické Spojené státy se svými spojenci v Severoatlantické alianci na straně jedné a totalitní Sovětský svaz se svými satelity, násilně spojenými v bloku Varšavské smlouvy, na straně druhé. Tento po desetiletí Ruskem jeho satelitům násilně vnucovaný blok se na samém počátku devadesátých let minulého století konečně rozpadl a neorealistické teorie mezinárodních vztahů, nedbající na skutečné zájmy ujařmených států Varšavského bloku, nejen že přestaly dávat smysl, ale ukázala se zcela zřetelně jejich bezhodnotová, cynická podstata.

Jestliže však chtěli realisté a neorealisté vidět prostřednictvím svých teorií mezinárodních vztahů svět nikoliv takový, jaký by měl být, ale takový, jaký ve skutečnosti je, pak ho po pádu železné opony uviděli v podobě, která byla naprosto odlišná od té neorealisty uměle vytvářené. Je to svět, jehož politické proměny a vztahy mezi státy neprobíhají neosobně, podle jakýchsi na lidské vůli nezávislých „objektivních“ zákonů, ale jsou zásadně závislé na osobnostech, které se nepohybují v prostoru neorealismu definovaném jako prostor anarchický. Probíhají v myšlenkovém prostoru strukturovaném hodnotami, které nakonec i ve státech hluboce nedemokratických, ba totalitních, díky osobnostní síle výjimečných jedinců a jimi inspirovaných společenských hnutí, mohou vést k dějinným změnám ve prospěch demokracie a občanských svobod. Tak se i stalo po pádu ruského/sovětského totalitního sovětského režimu. Jestliže jsme nyní svědky pokusů Putinova režimu vrátit situaci v mezinárodních vztazích opět k oslabení demokracie a občanských svobod nikoliv pouze v Rusku, ale i v té části Evropy, kterou Rusko do pádu berlínské zdi mocensky ovládalo, měli bychom si být vědomi rizik, která pocházejí z pokusů o ospravedlnění ruských agresivních výbojů, ožíváním neorealistických teorií mezinárodních vztahů, které ztratily svůj bezohledně dílčí obranný účel v okamžiku konce studené války. Někdejší neorealistický cynický obranný pragmatismus Západu usnadnil mimo jiné i okupaci Československa v srpnu roku 1968. Přijetím oživeného neorealismu bychom ospravedlnili jakýkoliv ruský útok na kdekoho, pokud by byl zdůvodněn podobnými argumenty, jakými ve skutečnosti Jan Eichler ospravedlňuje ruskou protiukrajinskou agresi.

Luboš Dobrovský